

Mažumos literatūra kaip iššūkis nacionaliniam literatūros kanonui: Lietuvos specifika

Anotacija: Straipsnyje¹ iš mažumų literatūros perspektyvos gilinamasi į šiuolaikinio literatūros kanono problemą Vakaruose ir Lietuvoje. 8-ame XX a. dešimtmetyje amerikiečių akademiniam bei viešajame diskurse vykusį diskusiją dėl literatūros kanono aptariama detaliau – liberalaus pliuralizmo ideologijos kontekste. Svarbiausias šios diskusijos rezultatas buvo angalkalbio literatūros kanono „atvėrimas“, mažumų literatūros studijų įsteigimas bei „kanono teorijos“ kaip atskiros kultūros tyrimų šakos atsiradimas. Svarstoma, kuo ši diskusija bei vėlesnė jos refleksija Cornellio Westo, Johno Guillory, Michailo Grono rašiniuose gali būti naudinga vertinant dabartinę Lietuvos situaciją, gvildenant posovietinio literatūros kanono ir mažumų literatūros problemas. Lietuvos specifika susijusi su kitokia negu Vakaruose dominuojančios tautos ir didžiausių mažumų santykių istorija, mažumų literatūrinių tradicijų kultūrinio kapitalo apimtimi bei išskirtinai akademiniam lauke vykstančia mažumų literatūros refleksija.

Raktažodžiai: literatūros kanonas, mažumų literatūra, kultūrinis kapitalas.

2014 m. pirmą gruodžio penktadienį Lietuvių literatūros ir tautosakos institute vykusį konferenciją „Kuriant XXI amžiaus kanoną: Naujausios literatūros tendencijos“, taip pat tomis dienomis įsiplieskusios viešos diskusijos dėl Pagrindinio ugdymo lietuvių kalbos ir literatūros programos projekto naujai aktualizuoja literatūros kanono problemą ir skatina susimąstyti apie tai, kaip kanonas formuojasi ir kokią funkciją atlieka šiuolaikinėje visuomenėje. Šia tema jau buvo

1 Straipsnis parengtas atliekant podoktorantūros stažuotę, kuri yra Lietuvos mokslo tarybos vykdomo projekto „Podoktorantūros (*post doc*) stažuotčių įgyvendinimas Lietuvoje“, finansuojamo Europos Sąjungos struktūrinių fondų, dalis.

surengta įdomi diskusija, kurioje kanono problema svarstyta praktiniu aspektu², tačiau teoriškai ji tebėra mažai reflektuota³.

Šiame straipsnyje į problemą ketinu pažvelgti iš mažumų literatūros perspektyvos bei sugretinti Lietuvos situaciją su paskutinius tris XX a. dešimtmečius Vakaruose nesiliaujančiomis diskusijomis dėl „literatūrinio multikultūralizmo“⁴. Dėmesio centre yra diskusija dėl anglakalbio literatūros kanono atvėrimo, kilusi JAV akademinėje bendruomenėje, nes būtent čia susidarė sąlygos atsirasti vadinamajai „kanono teorijai“, o JAV viešojo ir politinio diskurso specifika nulėmė tai, jog įvairios pozicijos kanono revizijos atžvilgiu buvo pristatytos pagrįstai ir išsamiai – ne tik kaip egzistuojančio kanono kritika ar gynyba, bet ir tyrimai, skirti išsiaiškinti socialines, politines, kultūrinės pačios diskusijos atsiradimo prielaidas. Kontinentinės Europos multikultūralizmo ir mažumų diskursas, nors ir egzistuoja kitokiame politiniame ir socialiniame kontekste, vis dėlto conceptualiai yra neatsiejamas nuo anglakalbio literatūros kanono kritikos. Šiame straipsnyje santykis tarp europietiškojo ir JAV multikultūralizmo bei pati idėjos sklaida ir transformacija posovietinėse visuomenėse nebus svarstomi, nes tai neleistų detaliau aptarti Lietuvos atvejo. Šio straipsnio tikslas yra išsiaiškinti, a) kuo Vakarų literatūros kanono kritika gali būti naudinga ieškant kanono revizijos dabartinėje Lietuvoje artikuliacijos būdų; b) kokia yra Lietuvos mažumų literatūros ir jos refleksijos padėtis ir kaip (ar) jos dalyvauja kanono revizijoje.

Mano požiūrį į literatūros kanono problematiką daugiausia paveikė Pierre'o Bourdieu kultūrinio kapitalo bei literatūros lauko sampratas plėtojantys literatūros tyrėjai Johnas Guillory ir Pascale Casanova. Knygoje *Kultūrinis kapitalas: Literatūros kanono formavimosi problema*⁵ Guillory analizuoja Amerikos visuomenėje ir akademinėje terpėje vykusią debatų dėl literatūros kanono politines, klasines ir institucines prielaidas. Casanova savo jau į daugelį kalbų išverstoje

2 Diskusija „Literatūrinis ir kultūrinis kanonas“, dalyvavo Gytis Vaškėlis, Paulius Subačius, Algis Kalėda, Aušra Martišiūtė, Donata Mitaitė, Gintautė Žemaitytė, *Colloquia*, Nr. 31, 2013, p. 138–156.

3 Iš naujesnių darbų galima paminėti Natalijos Arlauskaitės straipsnį „Klasikos samprata literatūroje, kine ir ekranizacijose“, *Colloquia*, Nr. 33, 2014, p. 36–49.

4 Žr., pvz., Christopher Douglas, *A Genealogy of Literary Multiculturalism*, Ithaca: Cornell University Press, 2009.

5 John Guillory, *Cultural Capital: The Problem of Literary Canon Formation*, Chicago: University of Chicago Press, 1993.

monografijoje *Pasaulio literatūros respublika*⁶ kvestionuoja įprastą požiūrį į literatūros lauką kaip nacionalinį „iš prigimties“ ir atskleidžia pasaulinės literatūros erdvės nelygybes. Be Guillory ir Casanovos, remiuosi ir kitais (daugiausia amerikiečių ir rusų) tyrėjais, rašiusiais apie literatūros kanoną iš sociokultūrinės perspektyvos (Cornell West⁷, Boris Dubin⁸ ir kiti).

Akademinės Vakarų diskusijos dėl kanono

Pasak rusų kultūros sociologo Boriso Dubino, „sukonstruota tradicija klasikos pavidalu veikė kaip vertybinis ir normuojantis darinys, kuriam veikiant XVIII–XIX a. sandūroje literatūra įsisteigė kaip autonominis socialinis institutas“⁹, kitaip tariant, kaip *literatūros laukas*. Literatūros lauko koncepcijos autorius Bourdieu nekalba apie šį įsisteigimo procesą, apsiribodamas nacionalinio (prancūzų) literatūros lauko struktūros aprašymu¹⁰. Tačiau jo darbą šia linkme pratęsia Casanova, savo tyrime sujungdama literatūros kaip visuomenės instituto atsiradimo analizę ir literatūros lauko teoriją, be to, ji reikšmingai keičia patį požiūrio tašką, teigdama, kad nacionaliniai Europos literatūros laukai steigėsi konkuruodami dėl tikrojo *antikos palikimo paveldėtojo* statuso – taigi dėl to, kad nacionalinė klasika būtų pripažinta visuotine klasika.

Anot Dubino, nuo vokiečių romantizmo laikų egzistuoja trys klasikos esmės interpretavimo kryptys, kurios kartais susijungia, bet žymiai dažniau konfliktuoja. Pirmoji rašytojus klasikus traktuoja kaip nacijos simbolius (ši „tradicionalistinė ideologinė konstrukcija tampa pagrindine valstybinės kultūros politikos priemone XIX a. antroje pusėje“; primena Dubinas). Antrosios šalininkai linkę

6 Pascale Casanova, *The World Republic of Letters*, trans. by M. B. Debevoise, Cambridge, London: Harvard University Press, 2004. (Originalas prancūzų kalba pasirodė 1999 m.)

7 Cornell West, „Minority Discourse and the Pitfalls of the Canon Formation“, *Yale Journal of Criticism* 1, 1987, p. 193–201. Cituojama iš: Cornel West, „Minority Discourse and the Pitfalls of Canon Formation“, *Columbia University Academic Commons*, <http://hdl.handle.net/10022/AC:P:19219> (žiūrėta 2015 04 10).

8 Борис Дубин, *Классика, после и рядом. Социологические очерки о литературе и культуре*, Москва: Новое литературное обозрение, 2010.

9 *Ibid.*, p. 31.

10 Pierre Bourdieu, *The Rules of Art: Genesis and Structure of the Literary Field*, trans. by S. Emanuel, Stanford University Press, 1996.

matyti klasikoje įsikūnijus universalias vertybes, o trečiosios – „laiko dvasios“ išraišką¹¹. Bet kurioje diskusijoje dėl kanono aptiksime įvairių šių požiūrių kombinacijų, nors XX a. pabaigoje atsiranda ir naujų (socialinių) klasikos interpretavimo ir kritikos krypčių – bet apie tai vėliau.

Tradiciškai klasika buvo suvokiama kaip vientisas naratyvas, reprezentuojantis apibendrintą dominuojančią nuomonę ir vertybių sistemą. Frankas Kermode'as 1975 m. tvirtino, jog „klasikos paradigma yra imperija – įsikūnijęs stabilumas, transcendentinė esatis, išliekanti savimi, kad ir kiek būtų nutolusios jos provincijos, kad ir kokie neįprasti būtų jos laikinieji nukrypimai“¹². Kanonas savo ruožtu gali būti apibrėžtas kaip konkretus normatyvinės (tekstų ir jų autorių) integracijos pavyzdys uždaro klasifikacijos pavidalu. „Klasika“ ir „kanonas“, nepaisant persidengiančios terminų vartosenos, aktualizuoja skirtingus diskursus. Apie klasiką dažniau kalba tie, kurie nesiekia klibinti esamos vertybių sistemos, tuo tarpu kanono terminas pagal analogiją su religiniais kanonais numano diskusinį autoritetu apdovanojimą raštų ir „apokrifų“ lauką.

Iš pamatinių klasikos diskursų konstruojančių modernizmo epochos tekstų minėtini Charles'o Augustino Sainte-Beuve'o bei Thomo Stearnso Elioto to paties pavadinimo rašiniai „Kas yra klasika?“¹³. Juose autoriai pirmiausia siekia išryškinti visiems klasikiniams tekstams ir autoriams būdingus „transcendentinius“ bruožus. Sainte-Beuve'o apibrėžimu, tikrasis klasikas yra autorius, praturtinęs žmoniją ir

atrądęs tam tikrą moralinę ir neabejotiną tiesą arba atskleidęs amžinas aistras ten, kur viskas atrodė žinoma ir atrasta; išreiškęs savo mintis, pastebėjimus ar atradimus, nesvarbu, kokia forma, kad tik ji būtų atvira ir didi, rafinuota ir prasminga, išmintinga ir graži; kalbėjęs visiems savo ypatingu stiliumi, sykiu ir pasauliniu, ir atnaujintu be neologizmų, ir tuo pat metu nauju bei senu, be didesnių pastangų šiuolaikišku visais laikais.

11 Борис Дубин, *op. cit.*, p. 23.

12 Frank Kermode, *The Classic: Literary Images of Permanence and Change*, New York: Viking Press, 1975, p. 28.

13 Charles Augustine Sainte-Beuve, „What is a Classic?“, in: *Literary and Philosophical Essays: French, German and Italian* [The Harvard Classics series, ed. by Ch. W. Eliot, t. 32], New York: P.F. Collier & Son, 1909–1914 (prieiga internetu: <http://www.bartleby.com/32/202.html>, žiūrėta 2015 04 10); Thomas Stearns Eliot, *What is a Classic?* London: Faber & Faber, 1945 (prieiga internetu: <http://bracchiumforte.com/PDFs/tseliot.pdf>, žiūrėta 2015 04 08).

Toks klasikas tam tikru momentu galėjo būti revoliucingas; bent jau taip galėjo atrodyti, nors taip nebuvo; jis tik sujaukė ir apvertė tai, kas trukdė atstatyti tvarkos ir grožio balansą.¹⁴

Revoliucinga nacionalinės klasikos idėja ir kanono turinio revizija Vakaruose prasidėjo 8-ame XX a. dešimtmetyje, daugiausia paskatinta (kaip paprastai aiškinama) liberaliojo pliuralizmo ideologijos atsiradimo ir įsigalėjimo. Jau 1979 m. buvo paskelbta apie anglakalbės literatūros kanono atsivėrimą rasinei, feministinei ir kitokioms revizijoms¹⁵. Keletą dešimtmečių klasikos, kanono bei mažumų literatūros problemos buvo karštos ir plačiai nagrinėjamos temos, ypač Amerikoje ir Kanadoje. Amerikiečių akademinėje terpėje susiformavo dvi aiškios stovyklos, vadinamieji „reformatoriai“ ir „konservatoriai“, arba „tradicionalistai“ ir „reliatyvistai“¹⁶. Šių dviejų stovyklų pozicijos nesunkiai atspėjamos iš pavadinimų. Konservatoriams kanonas buvo amžinų ir neginčijamų vertybių šaltinis, kuris, nepaisant visų skirtumų, leidžia pasiekti kultūrinės ir nacionalinės vienybės. Kanono reformatoriai tuo tarpu rėmėsi politinės reprezentacijos ir proporcingo atstovavimo logika ir tvirtino, jog kanonas turi atspindėti visuomenės bendrijų įvairovę, o ne primesti bendrą iliuzinę tapatybę represuojant ir išstumiant realią.

Kanono revizijų iniciavusiems reformatoriams-reliatyvistams iš dalies pavyko pasiekti savąjį tikslą: akademiniam lauke įsitvirtino etninių bei kitokių mažumų studijos, literatūros kanoną imta plėsti. Tačiau kanono plėtros galimybė savaime neišsprendė problemos, nes ir „reliatyvistų“ stovykloje būta skirtingų nuomonių. Vieni pritarė bendro kanono idėjai su sąlyga, kad jame mažumos turės savo atstovus; kiti balsavo už alternatyvių ir savarankiškų kanonų sukūrimą. Transformaciniai kanono revizijos procesai vyko abiem kryptimis.

Lyginant su Lietuvos situacija, svarbus yra faktas, kad pokolonijinėje Vakarų kanono revizijoje aktyviai dalyvavo mažumų interesų atstovai, vyko savotiška

14 *Ibid.* [Versta mano – TL]

15 *English Literature: Opening Up The Canon*, ed. by Leslie Fiedler, Houston A. Baker, Jr., Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1979.

16 Ју коѡа араше Michailas Gronas, жг. Михаил Гронас, „Диссенсус: Война за канон в американской академии 80-х–90-х годов“, *Новое литературное одозрение*, Nr. 51, 2001. Šiek tiek apie tai rašė ir Marina Grišakova, жг. Marina Grishakova, „Poetics of the return: on the formation of literary canon“, in: *Senoji Lietuvos literatūra*, 18 kn., 2004, p. 23–29.

kultūrinė jų dekolonizacija. Lietuvoje didžiausios mažumos (lenkai ir rusai) istoriškai nėra nei kolonizuotos tautos, nei darbo migrantai, atvirkščiai, nacionaliniame naratyve jos figūruoja kaip okupantai ir/ar kolonizatoriai (rusai – sovietmečiu ir Rusijos imperijos laikais, o lenkai – pirmosios nepriklausomybės metais). Taip pat svarbu pabrėžti, kad Vakaruose mažumų literatūra tradiciškai suvokiama kaip *mažoji literatūra, parašyta didžiąja kalba*¹⁷, tuo tarpu Lietuvoje lenkų ir rusų literatūra yra kuriama ne lietuvių kalba, todėl tekstų įtraukimą į kanoną, be kita ko, apsunkina ir vertimo būtinybė. Tik žydų literatūra lietuvių kalba gali būti laikoma „mažumos rašymo“ (*minority writing*) pavyzdžiu. Be abejo, kitakalbės mažumų literatūros situacija nėra visiškai unikali – kuriama ir tiriami prancūzų bei italų literatūra Kanadoje, švedų literatūra Suomijoje ir pan. Tačiau Lietuvos ir kitų Baltijos šalių (greičiausiai ir kitų mažųjų tautų) atveju egzistuoja reikšmingas skirtumas, susijęs su kalbos pasauliniu prestižu ir literatūrinės rinkos dydžiu. Mažumos, kuriančios anglų, prancūzų ar vokiečių kalba, tokiu būdu išplečia savo skaitytojų ratą, jų potencialus adresatas yra liberaliojo pliuralizmo vertybes puoselėjanti visuomenė, kurioje jų literatūrinė kontrtradicija ir tegali būti įprasminama.

Viena vertus, mažumų rašytojai maištauja prieš egzistuojančią tvarką, dominuojančią diskursą, kita vertus, jų maišto sėkmė dažniausiai pasireiškia kaip platus literatūrinis pripažinimas, kurio rezultatas – kritinė refleksija, apmąstanti jų vietą vis toje pačioje Vakarų pasaulio literatūros respublikoje. Lietuvių literatūrinės tradicijos pasaulinis prestižas nėra toks akivaizdus kaip lenkų arba rusų, o ir visuomenė nėra atvira nacionalinį diskursą kvestionuojančiam rašymui, todėl čia rašytojams prireikia papildomos motyvacijos ne tik tam, kad pereitų į lietuvių kalbą, bet ir kad savo kūrinuose keltų aktualius identiteto klausimus, kad matytų Lietuvos visuomenę kaip savo potencialų adresatą net ir kurdami gimtąją kalbą. (Čia nekalbu apie itin populiarių tarp vietinių rašytojų, ypač poetų – tiek rusų, tiek lenkų – „dekoratyvinį patriotizmą“, kuris yra skatinamas rengiant teminius konkursus arba antologijas, tai yra kai apdainuojamas Lietuvos kraštas, nes tokiu būdu tikimybė atkreipti dėmesį į savo kūrybą yra didesnė.)

Afroamerikietis literatūros kritikas Cornelis Westas buvo vienas pirmųjų, kuris 1987 m. straipsnyje „Mažumos diskursas ir kanono formavimo spąstai“

17 Gilles Deleuze, Félix Guattari, *Kafka. Pour une littérature mineure*, Paris: Les Éditions de Minuit, 1975. Čia ir toliau cituojama iš Gilles Deleuze, Félix Guattari, *Kafka. Toward a Minor Literature*, trans. by D. Polan, Minneapolis: University of Minnesota Press, 1986, p. 16–27.

pabandė pažvelgti į diskusiją dėl kanono platesniame kontekste – siekdamas ne sustiprinti kurios nors iš kariaujančiųjų stovyklų argumentaciją, bet išsiaiškinti, ką reiškia užsiimti kanono formavimu konkrečiu istoriniu momentu – „kultūrinio heterogeniškumo, politinių kovų ir akademinų nesutarimų kontekste“. Jis klausė: „Kokiais būdais vyraujanti humanitarikoje krizė kliudo arba skatina naujas kanono formacijas? Ir kokį vaidmenį atlieka klasiniai ir profesiniai kanonizuotojų interesai, skatinantys plėsti kanoną arba kurti daugialypius, konfliktuojančius kanonus?“¹⁸ Jo požiūriu, pliuralizmo ideologija atsirado kaip reakcija į būtinybę suderinti išsiskaidžiusią, fragmentuotą visuomenę bei humanitariką. Bet pačioje konkrečių mažumų kovoje, kurioje ši ideologija aktualizuojama, Westas įžvelgia tam tikrą paradoksą: mažumos (jis daugiausia kalba apie afroamerikiečių literatūrą) susirūpinusios kiekviena savo reprezentacija kanone, tačiau joms nerūpi kanonas kaip visuma, kaip istorinis darinys, konkrečiu istoriniu momentu atliekantis visuomenėje tam tikrą funkciją, o ne vien tik reprezentuojantis „baltųjų heteroseksualių įgaliųjų krikščionių vyrų“ literatūrinius pasiekimus. Apsiribojimas vienos mažumos literatūros tyrimais, tęsia Westas, juos marginalizuoja ir paverčia savotišku literatūros studijų getu, kurio egzistavimas atitinka naujųjų kritikų profesinius interesus – jie tampa atskiro kanono arba išplėsto kanono segmento „valdytojais“ ir užsitikrina sau vietą akademinėje terpėje.

Vakaruose mažumų literatūros studijos atsirado kaip ilgalaikių, sunkių, didelį viešą rezonansą turėjusių (feministinių, rasinių ir pan.) kovų padarinys. Vėliau, šiai problematikai persikėlus į akademinį bei literatūros lauką, ji pradėjo tarnauti klasiniams ir grupiniams interesams. Lietuvoje mažumų studijos, nors ir ne tokiu mastu kaip Vakaruose, vis dėlto įsitvirtino mokslo lauke – neturėdamos viešos istorijos, adekvataus konteksto bei ryšio su visuomene. Mano požiūriu, šie tyrimai Lietuvoje egzistuoja ne dėl to, kad atrodo aktualūs ir būtini kaip visuomenės savianalizė, bet greičiau dėl to, kad lietuvių humanitarikos lauką konkrečiomis priemonėmis veikia Europos Sąjungos multikultūralizmo politika, kurios prioritetai atliepia kai kurių grupių profesinius interesus. Tuo tarpu pačią visuomenę kur kas labiau veikia kitokios jėgos: vis dar valstybėje dominuojančios ne pilietinės visuomenės, o etninio nacionalizmo idėjos, kurios, nors susiformavusios kitame amžiuje ir kitomis aplinkybėmis, dabar yra legiti-

¹⁸ Cornell West, *op. cit.*, p. 193.

muojamos Lietuvos oficialaus istorinio naratyvo (sovietinės traumos, priverstinė „tautų draugystė“; prieš tai – rusifikacija, polonizacija) ir kartkartėmis remiasi ir antiglobalistų argumentais.

Išsamiausia, o ir teoriniu požiūriu vertingiausia Amerikoje vykusią debatų dėl literatūros kanono analizę atliko Niujorko universiteto literatūros mokslininkas Johnas Guillory. Minėtoje knygoje *Kultūrinis kapitalas* jis detaliai ir argumentuotai atskleidžia tai, ką Westas buvo pateikęs kaip intuityvią ir kiek siauresnę hipotezę: „drįsčiau teigti, kad keturiasdešimtmetį trukęs ledyno poslinkis nuo afroamerikiečių rasinės konfrontacijos literatūros prie mūsų dienų kultūrinės introspekcijos sudėtingai ir ne betarpiškai susijęs su juodųjų ir baltųjų literatūros profesionalų-menedžerių klasės, vertinančios ir skleidžiančios šią literatūrą, egzistenciniais poreikiais ir svetingomis vertybėmis [*accommodating values*].“¹⁹ Pasak Guillory, mažumų reprezentacijos literatūros kanone klausimas, iškeltas politiniame liberalaus pliuralizmo kontekste, tėra paviršinis problemos sluoksnis, o tikroji jos esmė yra literatūros kaip kultūrinio kapitalo krizė. Literatūros kategorija, anot mokslininko, tapo „instituciškai nefunkcionaliai“, nes ji veikė kaip senosios buržuazijos kultūrinis kapitalas, kuris, iškilus naujajai „profesionalų-menedžerių“ klasei (vertinančiai „techninę“ žinojimo kokybę), tapo marginalus „socialiai veikiant šiuolaikinei sistemai“²⁰.

Tokį pat literatūros kaip kultūrinio kapitalo nuvertėjimą matome ir Lietuvoje – tai kuo puikiausiai iliustruoja įvade minėta diskusija „Literatūros ir kultūros kanonas“ bei pasisakymai spaudoje, paviešinus naująją Pagrindinio ugdymo lietuvių kalbos ir literatūros programą. Pabandyčiau pakomentuoti tai iš Guillory siūlomos perspektyvos. Mokyklinio literatūros kanono „byloje“ galima išskirti mažiausiai trijų skirtingų visuomenės grupių interesų susikirtimą. Valsitybinis užsakymas mokyklos programai numano individų kaip lojalių piliečių ugdymą, todėl ideologinis programos turinys priklauso nuo politinio atsakingų institucijų kurso. Tai pastovi, tačiau, bent jau Lietuvoje, nelabai kryptingai ir nuosekliai veikianti jėga. Programai sudaryti įdarbinami literatūros profesionalai, kurie (nesvarbu, ar to siekia sąmoningai, ar ne – pavyzdžiui, nuoširdžiai tikėdami transcendentine literatūros verte) yra suinteresuoti tokios sistemos reproduktivumu, kuri nepanaikintų jų turimo kultūrinio kapitalo (juk be jo jie nelabai ką ir turi) – kaip vertybės ir darbo vietos garanto. Ekspertai ginčijasi dėl

¹⁹ *Ibid.*

²⁰ John Guillory, *op. cit.*, p. x.

kanono sudėties ar jo pateikimo (aktualizavimo) būdų, tačiau paties literatūros kanono svarbos beveik niekada nekvestionuoja (šito nepageidauja ir valstybė). Galiausiai trečioji grupė (didžiama mokinių ir jų tėvų) kanono atžvilgiu reiškiasi kaip tik jį kvestionuodami ir atmesdami; jie nori garantijų, kad, įdėję pastangų įgyti tokio pobūdžio kultūrinį kapitalą, ateityje galės konvertuoti jį į kitokias kapitalo formas (visų pirma į ekonominį kapitalą), tačiau grupės, suinteresuotos šio kultūrinio kapitalo išlikimu, to garantuoti negali: valstybė dėl nenuoseklios kultūros politikos, o ekspertams ir patiems nelabai pavyksta pasipelnyti iš savo žinojimo. Visa tai skatina literatūrologus ir valstybės architektus mąstyti apie galimybę pakeisti literatūros kanoną platesniu kultūros kanonu, tačiau ir šiame kanone mažumų diskursas yra marginalinis.

Didžiausių Lietuvos mažumų santykis su kanonu

Koks gi yra didžiausių Lietuvos mažumų vietinės literatūros tradicijos santykis su šiuolaikiniu lietuvių literatūros kanonu? Prieš atsakant į šį klausimą reikėtų trumpai nubrėžti jų istorijos bei šiandieninės padėties kontūrus.

Ir lenkų, ir rusų literatūra Lietuvoje turi ilgą, nors ir pertraukiamą, nenuoseklią, istoriją. Rusijos imperijos laikais buvo sudarytos sąlygos vystytis vietinei rusų literatūrai, tačiau ši visada buvo kiek provincionali²¹. Kas kita – Lietuvos lenkų literatūra, kurios mišri lenkiška-lietuviška tapatybė Adomo Mickevičiaus dėka įžengė į abiejų tautų nacionalinius kanonus. Vilniaus kraštui po Pirmojo pasaulinio karo tapus Lenkijos dalimi, lenkų kultūros plėtrai susidarė itin palankios sąlygos. Ypatingą vaidmenį steigiant vietinę lenkų literatūros tradiciją atliko jaunųjų lenkų poetų grupė „Žagarai“, kurios narys buvo ir vėliau pasaulinio pripažinimo sulaukęs Czesławas Miłoszas. Tuo pat metu Vilniuje aktyviai veikę rusų rašytojai siekė palaikyti ryšius su avangardiniais lenkų poetais, tačiau patys jiems buvo mažiau įdomūs dėl konservatyvesnių kūrybinių pozicijų²². Sovietinei

21 Žr., pvz., *Русская литература в Литве: XIV–XX вв.: Хрестоматия*, сост. П. Ивинский ir kt., Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1998; Павел Лавринец, *Русская литература Литвы (XIX–первая половина XX века): Учебно-методическое пособие*, Vilnius: Vilniaus universitetas, 1999.

22 Plačiau apie tai žr. Павел Лавринец, „Жагаристы и русская литературная среда“, *Литература*, Nr. 52(2), 2010, p. 102–112.

kariuomenei okupavus Vilnių Antrojo pasaulinio karo pabaigoje prasidėjo masinė ir dažniausiai priverstinė lenkų emigracija²³. Senosios vietinio rusų literatūrinio gyvenimo formos sovietinei santvarkai buvo nebeaktualios, todėl literatūros lauko infrastruktūra pradėjo steigtis iš naujo²⁴. Sovietmečiu sukurta tradicija, kuri galėtų remtis tokių prozininkų kaip Konstantinas Vorobjevas, Grigorijus Kanovičius, Georgijus Metelskis ir poetų Jurijaus Grigorjevo, Michailo Didusenko, Viktoro Čiubarovo autoritetais, posovietmečiu užgeso labai greitai – emigravus rašytojams, panaikinta institucinė bazė, kuri, kaip ir visi kiti sovietmečio institutai, buvo integruota sistemos dalis. Liko tik žurnalas *Вильнюс*, kuriam naujomis aplinkybėmis atsinaujinti nepavyko. Iš naujų iniciatyvų verta minėti 1999–2004 m. veikusį interneto leidinį *Индоевропейский диктант*²⁵, iš dalies pratęsusi sovietmečio Vilniaus neoficialaus mažumų kūrybinio sambūrio tradicijas²⁶.

Vis dėlto ryškiausi šiuolaikinės Lietuvos rusų literatūros reiškiniai (Makso Frajaus, Lenos Eltang proza, Dmitrijaus Vellerio poezija) išaugo visai kitokioje dirvoje ir vietinės rusų literatūros tradiciją kuria iš naujo. Ši tradicija, turinti funkcioniuoti kaip nuoseklus naratyvas ir Lietuvos rusų mažumos tapatybės atrama, konstruojama tik akademiniam diskurse, o grožinė produkcija šiuolaikinių tapatybės konfliktų nereflektuoja – skirtingai nei, pavyzdžiui, Estijos rusų rašytojai²⁷. Atgimimo laikotarpiu iš naujo ėmė steigtis ir vietinė lenkų literatūra: pradėtas leisti kultūros leidinys *Znad Wilią*, kiek vėliau atsirado ir kasmetinis tarptautinis poezijos festivalis „Maj nad Wilią“. Tradicija negarantuoja literatūrinės kokybės, tačiau padeda vietiniams lenkų rašytojams įveikti provincialumo kompleksą, nubrėžia jų savivokos gaires. Kaip teigia Algis Kalėda, „[d]idesnė dalis iškilesnių šiandieninių Lietuvos lenkų rašytojų ([Alicja] Rybałko, [Romuald] Mieczkowski, Henrykas Mažulis, [Wojciech] Piotrowiczzius, [Jozef] Szostakowski)

23 Apie tai žr. Vitalija Stravinskienė, „Lietuvos lenkų padėties išskirtinumo klausimu: sovietinė etninė politika Lietuvoje (1944–1953)“, in: *Stalininis režimas Lietuvoje. 1944–1953 m.*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2014, p. 179–195.

24 Apie tai jau rašiau knygoje *Dainiai be tautos. Lietuvos rusų rašytojų strategijos sovietmečiu ir (po)sovietmečiu*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2013, p. 43.

25 *Индоевропейский диктант*, prieiga internetu: <http://www.russianresources.lt/dictant/> (žiūrėta 2015 04 10).

26 Taisija Laukkonen, *Dainiai be tautos*, p. 165–176; 67–77.

27 Žr., pvz., Anneli Kõvamees, „A Handful of Dust: the Case of Estonian Russians and Existential Outsiderness“, *Interlitteraria*, 2014, t. 19, Nr. 1 (prieiga internetu: <http://ojs.utlib.ee/index.php/IL/article/view/IL.2014.19.1.14>, žiūrėta 2015 04 08).

lygiuojasi į bendrąjį meninės kūrybos lygį, naudoja panašias raiškos priemones kaip jų kolegos abiejose šalyse²⁸. Skirtingai nei pabrėžtinai individualias strategijas realizuojantys posovietmečių debiutavę profesionalesni Lietuvos rusų rašytojai, jaunieji lenkų rašytojai buriasi į ambicingas literatūrines programas turinčias bei vietinę tradiciją aktualizuojančias literatūrines grupes – pavyzdžiui, „Nowa Awangarda Wileńska“²⁹.

Taigi šiuolaikinė Lietuvos rusų literatūra egzistuoja labiau kaip akademinis kanonas ir naratyvas, tuo tarpu lenkų mažumos literatūra – kaip gyvybinga literatūrinė tradicija. Nepaisant paskirų kontaktų su lietuvių literatūros lauku, kartkartėmis pasirodančių vertimų, mažumos literatūra Lietuvoje kaip istorinis bei šiuolaikinis fenomenas viešajame diskurse nėra reflektuojama ir aktualizuojama kaip toji erdvė, kurioje gali reikštis alternatyvios tapatybės. Anot žinomos transkultūrinių naratyvų tyrėjos Azade Seyhan, „literatūra siūlo kultūrai galimybę save reflektuoti rašytinėse reprezentacijose, o simbolinė veikla, įkvėpta literatūrinės vaizduotės, gali būti transformuota į kitokias praktikas“³⁰. Nors literatūra kaip kultūrinio kapitalo forma Vakarų pasaulyje nuvertėjo, vis dėlto tam tikru aspektu ji išliko unikali – vienintelė tokio pobūdžio kūrybai reikalinga „medžiaga“ tebėra kalba, kuri visada yra konkreti kalba, nejučia aktualizuojanti kultūrinės tapatybės ir savivokos ribas (skirtingai nei muzika ar vizualieji menai), taip pat vis dar sudaranti galimybę instituciškai nefiltruotam individualiam balsui (skirtingai nei kinas ir teatras) ir unikaliai patirčiai pasiekti platesnę auditoriją ir tapti įtakingu simboliniu veiksmu. Tikėtina, kad šiuolaikinėje lietuvių literatūroje vis aktualesne tampanti emigracinės ir turistinės globalaus pasaulio patirties tema, verčianti kelti daugiakalbystės, transkultūriškumo bei mišrių tapatybių klausimus, padės rasti bendrą kalbą ir su savosiomis mažumomis.

28 Algis Kalėda, *Mitų ir poezijos žemė: Lietuva lenkų literatūroje*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2011, p. 37.

29 Nowa Awangarda Wileńska: chcemy ożywić wileńską poezję, *PL DELFI*, 2012 07 02, prieiga internetu: <http://pl.delfi.lt/kultura/kultura/nowa-awangarda-wilenska-chcemy-ozywic-wilenska-poezje.d?id=59035403> (žiūrėta 2015 04 08).

30 Azade Seyhan, *Writing Outside the Nation*, Princeton: Princeton University Press, 2001, p. 113.

Išvados

Mažumos literatūros tyrimų įsisteigimas, multikultūralizmo diskursas ir kanono krizė Vakaruose yra neatsiejami dalykai, tuo tarpu Lietuvoje šie procesai vyksta lygiagrečiai, neprovokuodami reflektuoti jų santykio. Literatūros kanono krizė čia suvokiama visų pirma kaip desovietizacijos proceso dalis, tačiau atlikta analizė rodo, kad giluminė jos priežastis yra ta pati kaip ir Vakaruose – literatūros kaip kultūrinio kapitalo formos nuvertėjimas. Lietuvos kultūrininkams ir pačiai valstybei šis nuvertėjimas yra daug didesnis iššūkis, nei jis buvo Vakaruose, nes lietuviška tapatybė tebėra konstruojama kaip etninė, kalbinė ir kultūrinė, o ne pilietinė³¹. Dar ir dėl šios priežasties mažumų reprezentacija kanone atrodo antraeilė problema, o multikultūralizmo idėja prigyja tik akademinėje erdvėje. Nors Vakaruose multikultūralizmas jau yra plačiai kritikuojamas ir kartais ne be pagrindo laikomas susikompromitavusia ideologija, vis dėlto jis buvo ir lieka reikšmingas ir vienas iš būtiniausių visuomenės (ir literatūros) savianalizės įrankių, o galbūt ir būtinas šiuolaikiškos tautos politinės istorijos etapas. Labai tikėtina, kad spartėjanti globalizacija ir aštrėjantys etniniai konfliktai Europoje paskatins ir Lietuvos visuomenę ieškoti naujų kultūrinių ir literatūrinių identiteto konfliktų išraiškos ir sprendimo būdų. Pastarojo dešimtmečio emigracijos tendencijos (tiek iš Lietuvos į Vakarus, tiek iš Rytų į Lietuvą) suaktualina tarpkultūrinės tapatybės problemą Lietuvoje – šiame diskusiniame lauke galėtų pasigirsti ir istorinių Lietuvos mažumų balsai.

Gauta 2015 03 12

Priimta 2015 04 10

31 Be abejo, egzistuoja viešas diskusijas kelianti šios tapatybės kritika – ir literatūroje (pvz., Marius Ivaškevičius), ir akademinėje publicistikoje (pvz., Tomas Venclova, Nerija Putnaitė), tačiau jos įtaka mažumų diskursui Lietuvoje (kalbant visų pirma apie institucijas ir tapatybes) beveik nepastebima.

Minority Writing as a Challenge to the National Literary Canon: The Case of Lithuania

Summary

This article investigates the question of literary canon formation in present-day Lithuania from the perspective of minority writing and in the context of Western canon theory. The author focuses on debates around literary canon that were stimulated by the ideology of liberal pluralism, and which took place in American academia and public discourse during the 1970s and 1980s; these debates are reflected in publications by Cornell West, John Guillory, and Mikhail Gronas, and are useful in demonstrating the peculiarities of the Lithuanian context.

The first peculiarity is the specific history of the minority-majority relationship. In Lithuania, the largest minorities are Poles and Russians, who are perceived in the national historical narrative as former colonizers (primarily Russians, but also Poles, who controlled Vilnius during the inter-war period). The second is the fact that the literary traditions of the languages spoken by these minorities have greater cultural capital in “the World Republic of Letters” than does the Lithuanian literary tradition. In Lithuania, minority literatures are mostly written in minority languages, and this creates additional obstacles for including them in the national literary canon. The third peculiarity is the isolated existence of minority writing and its criticism in Lithuania – it stays within academia, thereby producing no effect on public discourse.

The article concludes that in Lithuania, for the time being, minority discourses and the canon debate do not intersect in any significant way. Lithuanian society has not yet developed the need for multicultural self-reflexivity. The crisis of the literary canon here is mostly seen as a by-product of de-Sovietization, but also – and here the situations in Lithuania and Western countries are similar – of the devaluation of literature as a form of cultural capital.

Keywords: literary canon, minority writing, cultural capital.
